

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, No. 23, Winter 2021
**A Comparative Study of Realism from the
Perspective of Waltz and Ferdowsi ***

Mahdi Zolfaghari¹, Ali Gholamali², Mohsen Baiat³

1. Introduction

Realism is one of the most important and one of the oldest theories in political sciences and international relations. Attraction, objectivism, and on the other hand, closeness to conventional understanding in the analysis of political phenomena is the factor that has promoted and sustained this theory. The theoretical dominance of realism is such that intellectuals of international relations consider realism as the mainstream theory. (Griffiths, 1992, p. 3). Waltz's theory of realism is based on four basic hypotheses: 1) Pessimism about human nature. 2) War is the final solution for settling the problems. 3) The security of the government and its survival is the most important goal. 4) The only way that is put forward for the governments is to increase power. (Jackson & Sorensen, 2015, chp 3). Accordingly, realists emphasize the constraints of agents' corruption and the lack of supreme authority of the international system, which requires increased power and security. In Persian historical and literary texts, Ferdowsi can be considered as the closest intellectual to

---

*Date received: 27/07/2020

Date accepted: 06/11/2020

1. **Corresponding author:** Assistant Professor, Department of Law and Political Science, faculty of literature, Lorestan University, Khoram abad-Iran.(Corresponding Author) Email: zolfaghari.m@lu.ac.ir

2. Assistant Professor Payame Noor University of Tehran, Tehran- Iran.

3. Assistant Professor, Department of Law and Political Science, faculty of literature, Lorestan University, Khoram abad-Iran. Email: bayat.m@lu.ac.ir.

Waltz's realist approach. *Shahnameh* is an epic work in which the concepts of war, power and security are the most important words used. In addition the independence movements in the third and fourth centuries AH, that coincided with the rise of Feudalism and chaos caused by weak power structure of the Iranian monarchy, influenced the importance of realism in Ferdowsi's political thoughts. The main question of the research is to what extent is Waltz's theory of political realism compatible with Ferdowsi's political thought? With regard to the main question of the research, it is hypothesized that considering the events and political disorders in Ferdowsi's era, Hakim Toos has expressed his political-theoretical views on the need to increase power and ensure security in Iran, through using the anecdotes and legends of his predecessors, which is compatible with the main political realistic Hypotheses of Waltz.

2. Methodology

This article uses the 'content analysis' method because this method is useful for orderly, objective and quantitative description of communication content. Sampling of sources is purposeful and is done with a theoretical framework that is based on key words such as government, power, hierarchical structure, rationality and war in Kent Waltz's theoretical realism framework.

3. Discussion

In the turbulent internal conditions and the cultural and identity collapse of Iran in the Ferdowsi era, he was able to offer an appropriate answer and a favorable plan for the future of Iranian identity by epic and paying attention to the main elements of the political reality. By dealing with epics and wise advices, he gathered the behavior of the heroes and even their defeats and victories into a system of political thought. In addition, the concepts that can be

extracted from the myths mentioned in *Shahnameh* are to build a desirable society in order to unite the Iranian government and prevent the collapse of this historical-cultural-political system. Iranian mythology represents the mental structures left over from ancient Iran and Ferdowsi's attempts to elevate the value of these structures in his time to create a powerful and free-standing Iran in the framework of a political school that the authors consider close to political realism in international relations theories. The authors believe that *Shahnameh* is a strong theoretical structure that, in the shade of stories and philosophies, expresses Ferdowsi's desirable political system in order to portray a powerful and famous Iran for future generations.

4. Conclusion

Although Waltz's realism can be identified in many schools, the central concepts in his political thought are key concepts such as human nature, power, war, the structure of the international system, and rationality. Although some approaches place more emphasis on each of these concepts and theoretically explain political events from that perspective, they all owe much to his philosophical view of the nature of human existence and nature. Regarding Ferdowsi's political thought, due to the geographical conditions, the unfavorable situation of national and religious culture, the rule of Feudalism and the growing weakening of Iranian power and identity under the rule of Sultan Mahmoud Ghaznavi, Ferdowsi's greatest concern about the political future was a single entity called Iran. Accordingly, in long fictional systems and mythical and historical metaphors, he expresses his political thought, which is closest in meaning to the philosophical approach of political realism.

Keywords: Political realism, Kenneth Waltz, Power and war, security, International System, *Shahnameh*

References [In Persian]:

- Ahmadi, H. (2009). Structuralism in the theory of international relations from Wallerstein to Waltz. *Journal of Politics*, 23, 113-138. (In Persian).
- Burchill, S., et al. (2012). *Theories of international relations* (H. Moshirzadeh and R. Talebi, Trans). Tehran: Mizan Publishing. (In Persian).
- Dehghani Firoozabadi, S. J. (2002). The evolution of theories of conflict and cooperation in international relations. *Law and Policy Research*, 8, 73-116. [In Persian]
- Deutsch, C., et al. (1996). *Theories of international relations* (Vol. 1, V. Bozorgi, Trans). Tehran: University Jihad Publications. (In Persian).
- Doherty, J., & Faltzgraf, R. (2009). *Conflicting theories in international relations* (V. Bozorgi, & A. Tayeb, Trans.). Tehran: Qoms Publishing. [In Persian]
- Ferdowsi Tusi, A. (1965). *Shahnameh of Ferdowsi* (Vol. 1, M. Dabir Siyaghi, Rev.). Tehran: Publications of the Scientific Press Institute, Second Edition. [In Persian]
- Ferdowsi Tusi, A. (2016). *Ferdowsi's Shahnameh* (3rd ed., Vol 2, based on the Moscow version). Tehran: Atina Publishing. [In Persian]
- Ferdowsi Tusi, A. (2016). *Ferdowsi's Shahnameh* (3rd ed., Vol. 1, based on the Moscow version). Tehran: Atina Publishing. [In Persian]
- Laurence, B. (1974). *Content analysis* (M. Yemeni Sorkhabi, & M. Ashtiani, Trans.). Tehran: Shahid Beheshti University Press.[In Persian]
- Mahmoudi, Kh., & Karami, A. (2014). Psychology of war in Shahnameh. *Journal of Poetry Research*, 6 (4), 171-192. [In Persian]

- Manshadi, M. (2010). "Linking myth and politics in Shahnameh, an attempt to reproduce the national identity of Iranians. *Quarterly Journal of National Studies*, 11 (1), 37-56. [In Persian]
- Minavi, M. (1994). Ferdowsi Tusi. In N. Hariri (Ed.), *The story of Ferdowsi* (pp.143-158). Babol: Avishan Publishing. [In Persian]
- Mousavi, K. (2008). *The rite of war in Ferdowsi's Shahnameh*. Tehran: Pilgrim of the Holy Throne. [In Persian]
- Mushirzadeh, H. (2007). *Evolution in theories of international relations* (3rd ed.). Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Qavam, A. A. (2005). *International relations theories and approaches*. Tehran: Samt Publications. (In Persian).
- Taghizadeh, S. H. (1994). Life and works of Ferdowsi. In N. Hariri (Ed.), *The story of Ferdowsi*. Babol: Avishan Publishing. [In Persian]
- Yazdani, E., & Tuyserkani, M. (2007). Shanghai cooperation organization and the process of multilateralism in the international system. *Quarterly Journal of Central Asia and Caucasus Studies*, 57, 29-70. [In Persian]
- Yazdani, E., Talei H. R., & Bahrami, R. (2017). The role of Russia and China in the transition of the international system from unipolar to multipolar. *Quarterly Journal of Political Studies*, Summer, 36, 65-90. [In Persian]

References [In English]:

- Detlev, V. (2004). International relation looks at customary international law: a traditionalist's defence. *The European of International Law*, 15 (5).
- Griffiths, M. (1992). *Idealism and international politics*. New York: Routledg.
- Jacson, R., & Sorensen, G. (2015). *Introduction to international relation*. Oxford: Oxford University Press.
- Kissinger, H. (2014). *World order*. Penguin Books, Reprint edition.

- Schweller, R. (1997). New realist Research on alliances: Refining, not refuting, Waltz's balancing proposition. *American Political Science Review*, 91 (4), 32-49.
- Taliaferro, J. (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (Steven E. L., Norrin M. R. & Jeffrey W. T., Rev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Waltz, K. (1979). *Man, the state and war*. New York: Colombia University Press.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of international politics*. Waveland Press.
- Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: The unusual origins of America's world role*. Princeton: Princeton University Press

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

بررسی تطبیقی واقع گرایی از دیدگاه والتز و فردوسی *

مهدی ذوالفقاری (نویسنده مسئول)^۱

علی غلامعلی^۲

محسن بیات^۳

چکیده

واقع گرایی سیاسی که در مکاتب مختلف فکری نقش قابل توجهی دارد، در علم سیاست به عنوان سیاست قدرت شناخته می شود. واقع گرایان سیاسی که با «مورگنتاو» آغاز و با «کنت والتز» به بلوغ کاملی رسیدند، سیاست را علم کسب، حفظ و افزایش قدرت می دانند و در راستای تحقق مطلوب از ابزارهای متعددی بهره می گیرند. مفاهیم مقوم رئالیسم والتزی عبارت اند از: ذات پلید انسان، سیاست افزایش قدرت، اجتناب ناپذیر بودن جنگ و ساختار سلسله مراتبی نظام بین الملل. با مطالعه و بررسی مفاهیم سیاسی شاهنامه فردوسی، به اشتراک نظری در مفاهیم به کاررفته در رئالیسم سیاسی و شاهنامه پی می بریم. نگارندگان در پژوهش پیش رو با پذیرش چارچوب ذهنی واقع گرایی والتزی و شناسایی مبانی نظری آن، به مطالعه اندیشه سیاسی فردوسی می پردازند. براین اساس، سؤال اصلی پژوهش عبارت است از این که نظریه واقع گرایی والتز تا چه اندازه با اندیشه سیاسی فردوسی قابل انطباق است؟ با توجه به سؤال اصلی پژوهش، این فرضیه مطرح می شود که با توجه به حوادث دوران حیات و نابسامانی اوضاع سیاسی عصر فردوسی، حکیم توس با استفاده از حکایات و افسانه های پیشینیان به بیان دیدگاه نظری سیاسی خود در خصوص ضرورت افزایش قدرت و تأمین امنیت ایران مطابق با فرضیه های اصلی واقع گرایی سیاسی والتز اعتقاد داشته است.

واژه های کلیدی: واقع گرایی سیاسی، کنت والتز، قدرت و جنگ، امنیت، ساختار نظام بین الملل، شاهنامه فردوسی.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۰۶

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۰۳

(DOI): 10.22103/jel.2021.15653.3041

۱. استادیار گروه حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه لرستان، ایران Email: zolfaghari.m@lu.ac.ir

۲. استادیار دانشگاه پیام نور تهران، ایران Email: aligholamalipor@gmail.com

۳. استادیار گروه حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه لرستان، ایران Email: bayat.m@lu.ac.ir

۱. مقدمه

واقع‌گرایی مهم‌ترین و قدیمی‌ترین نظریه در علم سیاست و روابط بین‌الملل است. جاذبه، عینیت‌گرایی و از سوی دیگر، نزدیکی بافهم متعارف در تحلیل پدیده‌های سیاسی عاملی است که موجب ترویج و پایداری این نظریه شده است. تفوق نظری واقع‌گرایی به حدی است که از نگاه اندیشمندان روابط بین‌الملل، رئالیسم را مهم‌ترین نظریه جریان اصلی تلقی می‌کنند (Griffiths, 1992:3). نظریه رئالیسم والتز بر چهار فرضیه اساسی بنیاد شده است: یک. بدبینی نسبت به ذات انسان، دو. جنگ راه‌حل نهایی حل و فصل منازعات است، سه. امنیت دولت و بقای آن مهم‌ترین هدف است، چهار. تنها راه پیش‌رو برای دولت‌ها، افزایش روزافزون قدرت است. (Jackson & Sorensen, 2015: chp3) براین اساس، واقع‌گرایان بر محدودیت‌های ناشی از پلیدی کارگزاران و فقدان اقتدار عالی نظام بین‌الملل که نیازمند افزایش قدرت و امنیت است، تأکید می‌کنند.

واقع‌گرایی که از آن به‌عنوان مکتب سیاست قدرت یاد می‌شود، در شکل کلاسیک آن در اثر توسیدید (Thucydides) «جنگ پلوپنز» منعکس شده است. این سنت را در عصر مدرن در اروپا ماکیاولی (Machiavelli) (شهریار)، کلازویتز (Clausewitz) (درباره جنگ)، هابز (Hobbes) (لویاتان)، فردریک (Frederick) (دلیل وجود دولت) دنبال کردند و در آمریکا محققان و سیاستمدارانی مثل هانس مورگنتا (Hans Morgenthau)، هنری کیسینجر (Henry Kissinger) و جرج کنان (George Kennan) به ارائه نظریه و بحث در اطراف آن پرداختند. باوجود آنکه ریشه‌های واقع‌گرایی را می‌توان در آثار اندیشمندان مزبور از قرون پیش ردیابی کرد، لکن واقع‌گرایی به‌صورت یک رویکرد نظری برای تجزیه و تحلیل سیاست بین‌الملل از اواخر دهه ۱۹۳۰ وارد عرصه مطالعه روابط بین‌الملل شد. واقع‌گرایی در دهه ۱۹۶۰ به‌واسطه مسائل روش‌شناختی از سوی رفتارگرایان به چالش کشیده شد، ولی مجدداً در دهه بعد در هیئت نواقح‌گرایی با کتاب نظریه سیاست بین‌الملل کنت والتز ظاهر شد (see: Waltz, 2010).

در متون تاریخی و ادبی فارسی می‌توان نزدیک‌ترین اندیشمند به رویکرد رئالیسم والتز را فردوسی دانست. شاهنامه فردوسی یک اثر حماسی است که مفاهیم جنگ، قدرت و امنیت از مهم‌ترین واژگان مورد استفاده در آن است. در سالهای آخر سلطنت سامانیان، به دلیل نفوذ غلامان ترک در ارتش سامانی رقابت‌های داخلی شدت بیشتری گرفت. امیر منصور دوم در بهمن‌ماه ۳۷۷ خورشیدی در یک کودتا از میان برداشته شد و کودک خردسالش به سلطنت رسید. یک سال پس از آن دولت سامانی نیز با یورش قبایل ترک ناحیه شرق سیحون به درون سغد برافتاد و خراسان به دست محمود سبکتکین افتاد (مینوی، ۱۳۷۳: ۱۳۷). غم سنگین از دست دادن فرزند، زندانی شدن وزیر ایران‌دوست و حامی

فردوسی، رشد فزاینده اندیشه‌های اشعری در مقابل شیعیان و معتزله، گسترش و توسعه زبان عربی در کشور به دلیل توسعه نهاد خلافت و شورش‌های گاه‌وبیگاه به دلیل فقدان حکومت مرکزی در نواحی شرقی و مرکزی ایران از جمله شرایط نابسامان ایران عصر فردوسی است (تقی زاده، ۱۳۷۳: ۴۷). علاوه بر این‌ها، نهضت‌های استقلال‌طلبی که مقارن با ظهور ملوک‌الطوایفی و هرج و مرج ناشی از ضعف ساختار قدرت نهاد پادشاهی ایرانی است، بر اهمیت واقع‌گرایی در اندیشه سیاسی فردوسی تأثیرگذار بود.

در این رابطه حکیم توس می‌نویسد:

سراسر زمانه پر از جنگ بود به جویندگان بر، زمین تنگ بود
(فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۱۲)

از این منظر، فردوسی با نگارش منظومه‌ای هنری و بیان اعتقادات و اندیشه‌های سیاسی، تاریخی، مذهبی نه تنها نسبت به احیای تمدن ایران زمین اهتمام ورزید، بلکه اندیشه سیاسی خود را در قالب داستان‌هایی از گذشتگان همراه با عبرت آفرینی بیان می‌کند.

تورفتی و گیتی بماند دراز کسی آشکارا نداند ز راز
جهان سربه سر عبرت و حکمت است چرا بهره ما همه غفلت است؟
(همان: ۳۰۸)

۲-۱. سؤال و فرضیه پژوهش

بر این اساس، در مقاله پیش رو تلاش نگارندگان بر آن است که ضمن بیان دیدگاه‌های نظریه رئالیسم والتز با توجه به شواهد ابیاتی که از فردوسی به یادگار مانده است، فرضیه‌های واقع‌گرایی سیاسی والتز را در شاهنامه مورد ارزیابی و تأمل قرار دهند. سؤال اصلی پژوهش عبارت است از این که نظریه واقع‌گرایی سیاسی والتز تا چه اندازه با اندیشه سیاسی فردوسی قابل انطباق است؟ با توجه به سؤال اصلی پژوهش، این فرضیه مطرح می‌شود که با توجه به حوادث دوران حیات و نابسامانی اوضاع سیاسی عصر فردوسی، حکیم توس با استفاده از حکایات و افسانه‌های پیشینیان به بیان دیدگاه نظری سیاسی خود در خصوص ضرورت افزایش قدرت و تأمین امنیت ایران مطابق با فرضیه‌های اصلی واقع‌گرایی سیاسی والتز اعتقاد داشته است.

۳-۱. پیشینه پژوهش

در حوزه میان‌رشته‌ای ادبیات سیاسی با فقر منابع مواجهیم؛ در یک ارزیابی کلی آثار این حوزه به ۳ دسته تقسیم می‌شوند: دسته اول منابع مختص علم سیاست و واقع‌گرایی سیاسی است که از ادبیات غنی برخوردار است. دسته دوم منابعی که مختص شناخت شاهنامه و سبک ادبی حکیم توس است که به لحاظ کمی و کیفی قابل توجه است. دسته سوم که در حوزه موضوعی مقاله پیش رو قرار می‌گیرد، با فقر منابع میان‌رشته‌ای مواجه

هستیم. اما برخی از منابعی که در این حوزه به شاهنامه فردوسی توجه کرده‌اند عبارت‌اند از: «ارتباط جنگ و آنارشی، نقد دووجهی آنارشی سلسله‌مراتبی بر مبنای شاهنامه» اثر قوام و فاطمی‌نژاد ۱۳۸۸، «روانشناسی جنگ در شاهنامه» اثر محمدی و کرمی ۱۳۹۳، «بررسی مقوله قدرت در شاهنامه از منظر هانا آرنه» اثر سمانه صالحی و محمدرضا صالحی مازندرانی ۱۳۹۳، «بررسی روابط قدرت در داستان کیخسرو بر اساس دیدگاه فوکو» اثر سیما ارمی ۱۳۹۱.

۴-۱. روش تحقیق

در این مقاله از روش «تحلیل محتوا» استفاده می‌شود؛ زیرا این روش، برای توصیف منظم، عینی و کمی محتوای ارتباطات مفید است. نمونه‌گیری از منابع هدفمند است و بر مبنای واژگان کلیدی و چارچوب نظری انجام می‌گیرد. تحلیل محتوا مهم‌ترین روش تحقیق برای کالبدشکافی اندیشه و افکار است که در آن محتوای داده‌های کیفی (متن، کلام، تصاویر، علائم و ...) مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در این روش ابتدا مضامین نهفته در محتوای داده‌ها استخراج و کدبندی و سپس، هر یک از آن‌ها برحسب خصوصیات موردنظر تجزیه و تحلیل می‌شود. این خصوصیات معمولاً مواردی نظیر بسامد تکرار (میزان تکرار در داده‌ها)، جهت‌گیری (سمت اشاره)، شدت (قدرت) و فضای تخصیصی (اندازه محتوا) را شامل می‌شود (باردن، ۱۳۷۳: ۳۵). نمونه‌گیری از منابع هدفمند است و بر مبنای واژگان کلیدی مانند دولت، قدرت، ساختار سلسله‌مراتبی، عقلانیت و خردورزی و جنگ در قالب چارچوب نظری رئالیسم کنت والتز انجام می‌گیرد. پردازش داده‌ها و نتیجه‌گیری هم بر مبنای چارچوب نظری رئالیسم، فرضیه مطرح شده و داده‌های به‌دست آمده انجام می‌شود.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. چارچوب نظری: واقع‌گرایی والتز

واقع‌گرایی سیاسی (realism)، سیاست واقع‌گرا، یا همان سیاست قدرت قدیمی‌ترین و پرکاربردترین نظریه روابط بین‌الملل است. واقع‌گرایی واژه‌ای است که در بسیاری از رشته‌های مختلف به شیوه‌های متعددی به کار می‌رود. در فلسفه، نظریه‌ای هستی‌شناختی است که در برابر معناگرایان و نام‌گرایی (اصالت تسمیه) (nominalism) قرار می‌گیرد. «واقع‌گرایی علمی» یک فلسفه علم است، به انحای گوناگون در برابر ابزارگرایی، تجربه‌گرایی، تأییدگرایی (verificationism) و اثبات‌گرایی (Positivism) قرار می‌گیرد. واقع‌گرایی در ادبیات و سینما در برابر رمانتیسم و رویکردهای «گریز مدار» (escapist) قرار می‌گیرد. در رشته سیاست و روابط بین‌الملل، واقع‌گرایی سیاسی یک

سنت تحلیلی است که بر الزاماتی که دولت‌ها برای تعقیب سیاست قدرت در حوزه منفعت ملی فراروی خود دارند، تأکید می‌کند (برچیل و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۹). در نظریه واقع‌گرایی سیاسی، انسان به‌عنوان موجودی که به دنبال تأمین منافع شخصی خود است، معرفی می‌شود. به دلیل تعارض منافع شخصی است که رقابت و منازعه صورت می‌گیرد. طبیعی است که همیشه ایفای نقش اول و قدرتمند می‌تواند موقعیت‌های برتری را در روابط بازیگران ایجاد نماید. همین برتری موجب ایجاد نفوذ و سیطره بر دیگران می‌شود، که در عمل موجب شکل‌گیری هسته اولیه روابط قدرت است. واقع‌گرایان در این رابطه معتقدند که نوع بشر به دنبال کسب قدرت است و این نشانه ویژه سیاست و عامل تمایز آن از سایر فعالیت‌های اجتماعی است (Morgenthau, 1965: 195).

از منظر والتز رقابت، ستیز و منازعه به این خاطر است که همه دولت‌ها مسائل مشترک و مشابهی دارند که شامل تأمین منافع ملی و تضمین بقای دولت است. آن‌ها چنین می‌اندیشند که نظام بین‌الملل دچار بی‌نظمی و بی‌قانونی است، دولت بازیگر اصلی و سایر بازیگران بین‌المللی مثل افراد و سازمان‌ها جایگاه قابل‌توجهی ندارند. هدف سیاست خارجی هم در چنین فضایی، تأمین منافع ملی دولت‌هاست. با این حال، قدرت در نظام بین‌الملل به‌صورت مساوی تقسیم نشده، بلکه دولت‌ها به‌صورت سلسله‌مراتبی در این نظام قرار می‌گیرند. مهم‌ترین دولت‌ها در نظام جهانی، عبارت‌اند از: قدرت‌های بزرگ که در اصل روابط بین‌الملل صحنه ستیز و رقابت قدرت‌های بزرگ برای کسب برتری و امنیت است.

از نظر واقع‌گرایان دولت‌ها مجموعه‌های ارضی نیستند، بلکه هویت این واحدها بر اساس خون و تعلقات شکل می‌گیرد (قوام، ۱۳۸۴: ۸۰). کشورها حتی از افراد نیز بیشتر احساس ناامنی می‌کنند، چون در نظامی قرار دارند که فاقد هرگونه مرجع اقتدار مرکزی مشروع است که از به‌کارگیری زور و خشونت جلوگیری کند. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۱: ۸۷-۸۹) و همین امر موجب به وجود آمدن نظام آنارشی و خودیاری می‌شود به این معنا که همه دولت‌ها سعی می‌کنند توانمندی‌ها و قدرت رقابتی نسبی خود را افزایش دهند. در این حالت به علت کمبود منابع شاهد منازعه مستمر و رقابت دولت‌ها هستیم (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۸۸: ۱۴۴). رئالیست‌هایی همچون والتز، نظام بین‌الملل را صحنه منازعه دائمی بین دولت‌ها در شرایط فقدان منابع کافی می‌بینند (Schweller, 1997: 228) و بر این باورند که سیاست «قدرت» باعث اتخاذ سیاست‌های دولت‌ها است (Detlev, 2004: 103). به‌طور کلی ویژگی‌های عمده واقع‌گرایی کلاسیک، آن‌چنان که از آثار کار، مورگنتا و دیگران برمی‌آید، بر نکات زیر استوار است:

۱. دولت‌ها بازیگران اولیه سیستم بین‌الملل هستند. ۲. دولت‌ها به دنبال کسب قدرت بیشتر هستند. ۳. قدرت دلیل رفتار دولت‌ها در فضای نظام بین‌المللی است. ۴. ثبات نظام بین‌المللی بر اساس موازنه قوا است. ۵. منازعه و رقابت در روابط بین‌الملل بر همکاری اولویت دارد (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۱۷).

آنچه تاکنون مطرح شد، مفاهیم اساسی واقع‌گرایی سیاسی است، اگرچه به لحاظ تاریخی و تفاوت‌های نظری در جریان اصلی واقع‌گرایی انشعابات نیز رخ داده که به دسته‌های واقع‌گرایی کلاسیک، واقع‌گرایی نوکلاسیک، نوواقع‌گرایی، واقع‌گرایی تهاجمی، تدافعی تقسیم‌بندی می‌شود که مجال پرداختن به هر کدام از آن‌ها در این مقاله وجود ندارد (see: Waltz, 1979).

۲-۲. واقع‌گرایی سیاسی در شاهنامه

در شرایط نابه‌سامان داخلی و فروپاشی فرهنگی و هویتی ایران در عصر فردوسی، او توانست با حماسه و توجه به عناصر اصلی امر واقع سیاسی، پاسخی مناسب و طرحی مطلوب از آینده هویت ایرانی عرضه نماید. وی با پرداختن به داستان‌های حماسی و اندرزهای حکیمانه، رفتار قهرمانان و حتی شکست‌ها و پیروزی‌های آن‌ها را در یک منظومه اندیشه سیاسی جمع کرد. علاوه بر این، مفاهیمی که از اساطیر مطرح‌شده در شاهنامه می‌توان استخراج کرد، برای بنا ساختن یک جامعه مطلوب در جهت وحدت دولت ایران و جلوگیری از فروپاشی این نظام تاریخی-فرهنگی-سیاسی است. اساطیر ایرانی نشان‌دهنده سازه‌های ذهنی باقی‌مانده از ایران باستان هستند و تلاش فردوسی در اعتلای ارزشی این ساختارها در زمانه خود، برای ایجاد ایرانی قدرتمند و آزاد در قالب یک مکتب سیاسی است که نگارندگان آن را به واقع‌گرایی سیاسی در نظریات روابط بین‌الملل نزدیک می‌دانند. نگارندگان بر این باورند که شاهنامه فردوسی بنای نظری مستحکمی است که در سایه‌سار داستان‌ها و حکمت‌ها به بیان نظام سیاسی مطلوب فردوسی در جهت ترسیم ایرانی مقتدر و پرآوازه برای نسل‌های آینده است. با این توضیح، به تبیین مفاهیم اصلی واقع‌گرایی سیاسی و متناظر این مفاهیم در اندیشه سیاسی فردوسی می‌پردازیم.

۱-۲-۲. دولت

امنیت ملی و بقای دولت، مفهوم مرکزی نظریه واقع‌گرایی سیاسی است. دولت‌ها برای تأمین زندگی خوب شهروندانشان فعالیت می‌کنند. بدون وجود دولتی که امنیت و رفاه را تأمین کند، همان‌طور که هابز می‌گوید: «زندگی انسان، کوتاه، مصیبت‌بار، تنها، حیوانی و محدود خواهد بود؛ بنابراین دولت از سرزمین، جمعیت و ارزش‌های تابعینش دفاع می‌کند و در عین حال در تأمین منافع خود، به سایرین اعتماد نمی‌کند.» (Waltz, 1979: 89-110).

دولت‌ها بازیگران مهم و مسلط روابط بین‌الملل و محصول یک فرایند تاریخی هستند. به بیان گریفیتز، توجه به یکپارچگی و خردورزی مهم‌ترین ویژگی دولت‌ها است و نتیجه این است که: «دولت‌ها شبیه فرد انسانی با عقلانیت و در نظر گرفتن تعارض منافع به سیاست‌گذاری اقدام می‌کنند.» (Griffiths, 1992: 79). حکیم توس، نیز به اهمیت دولت، نقش آن در رضایت عمومی و یکپارچگی ملی و ضروری بودن آن معتقد است. هرچند نمی‌توان مفهوم جدید دولت را که متعلق به دوره وستفالی (۱۶۴۸-۱۶۴۶) است، در دوران پیش از آن جستجو کرد، اما می‌توان در کارکردهای دولت از دیدگاه واقع‌گرایی سیاسی و اندیشه سیاسی فردوسی مشابهت و قرابت دید. درحقیقت، شاهنامه مهم‌ترین محور مقوم خود را حکومت و چگونگی ظهور و سقوط دولت‌ها می‌داند. آنجا که از ظهور اولین دولت به ریاست کیومرث سخن می‌گوید تا دلایل شکست ساسانیان و ترسیم صحنه‌های رزم ایران و توران، همه سخن از دولت و چگونگی اداره آن است. در خصوص تاج‌گذاری و تشکیل دولت توسط کیومرث چنین می‌نویسد:

کیومرث شد بر جهان کدخدای نخستین به کوه اندرون ساخت جای
برآمد بر این کار یک روزگار فروزنده شد دولت شهریار
چنین گفت کآیین و تخت و کلا کیومرث آورد و او بود شاه
(فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۱۴)

به نظر فردوسی دولت‌ها به جهت افزایش رضایتمندی و انجام کارویژه‌های داخلی خود باید نسبت به تأمین مایحتاج داخلی اقدام کنند:

به فرکی نرم کرد آنها چو خود وزره کرد و چون جوشنا
دگر پنجه اندیشه جامه کرد که پوشند هنگام ننگ و نبرد
بیاموختشان رشتن و تافتن به تار اندرون بود را بافتن
(همان: ۲۰)

۱-۲-۲. ساختار سلسله‌مراتبی نظام بین‌الملل

نواقح گرایان بر این باورند که سیاست بین‌الملل از نظامی با ساختار تعریف شده تشکیل شده است. نظام‌های گوناگون بین‌المللی از لحاظ تعداد قدرت‌های بزرگ آن و نیز توزیع متفاوت قدرت در میان آن‌ها متمایز می‌شوند؛ به طوری که اگر توزیع توانایی‌های راهبردی در سطح جهانی به طور مؤثر در دست بازیگر مسلط نظام بین‌الملل باشد، نظام تک‌قطبی است. اگر این توزیع قدرت میان دو کنشگر پر قدرت باشد، نظام دوقطبی و اگر قدرت‌های بزرگ متعددی وجود داشته باشند، نظام چندقطبی خواهند بود؛ بنابراین با توجه به ثابت بودن آنارشی و عدم تمایز کارکردی واحدها، آنچه اهمیت دارد، توزیع

توانمندی‌ها است که تغییر در آن می‌تواند به معنای تغییر ساختار نظام باشد (یزدانی و طالعی حور و رهبر، ۱۳۹۶: ۶۸). از دیدگاه واقع‌گرایی ساختاری، در میان انواع نظام‌های بین‌المللی نظام تک‌قطبی از همه ناپایدارتر است که به‌ناچار واکنش‌هایی را از سوی کشورهای قدرتمند و ضعیف دیگر بر خواهد انگیخت و درنهایت موجب بازگشت سیستم جهانی به حالت توازن قوا (دوقطبی) و یا نظام چندقطبی خواهد شد (-Waltz, 2010:79). (80)

در ماجرای تقسیم جهان توسط فریدون، در ابتدا به باور فردوسی جهان تک‌قطبی وجود داشت، اما با فرارسیدن زوال دولت فریدون، او جهان را بین فرزندان تقسیم می‌کند، در این میان روم و خاور را به سلم، سرزمین توران را به تور و ایران را که مهم‌ترین بخش حکومت او بود، به بهترین فرزندش ایرج می‌سپارد (چندقطبی). نتیجه نارضایتی از تقسیم قدرت در میان فرزندان به جنگ‌های طولانی مدت میان ایران و توران (دوقطبی) منجر می‌شود که نیمی از شاهنامه را به خود اختصاص داده است.

نهفته چو بیرون کشید از نهان   به سه بخش کرد آفریدون جهان
یکی روم و خاور دگر ترک و چین   سیم دشت گردان و ایران‌زمین
(فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۹)

در ادامه شاهنامه جهان تک‌قطبی که بر اساس تقسیم قدرت میان فرزندان فریدون به چندقطبی تغییر پیدا می‌کند، با برهم خوردن موازنه قوا میان فرزندان فریدون با قدرت‌یابی جدی ایران و توران به دوقطبی سیاسی میل پیدا می‌کند. به طوری که در شاهنامه بارها از جنگ‌ها و تغییر مرزهای میان ایران و توران سخن به میان می‌آید. (همان: ۱۴۹)

در تداوم خصومت ایران و توران، که بزرگ‌ترین قدرت‌های زمانه خود بودند، می‌سراید:

گرافراسیاب از رهی بی‌درنگ   یکی لشکر آرد به ایران به جنگ
ز تیغ و سلیح و ز تاج و ز تخت   به ایران کشیدند و بر بست رخت
همی سوخت آباد بوم و درخت   به ایرانیان بر شد آن کار سخت
(همان: ۲۳۵)

مواردی نیز در شاهنامه فردوسی نشان‌دهنده چندقطبی نظام بین‌الملل است، اما اصالت و رقابت میان دو قطب مستمر ایران و توران بر سر کسب منافع است. (همان: ۶۴۸)

۲-۲-۲. قدرت

بر اساس دیدگاه‌های واقع‌گرایی، انسان ذاتاً حیوانی سیاسی است و به دنبال کسب، حفظ و افزایش قدرت و بهره‌مندی از امتیازات آن است. مورگنتا برای این که بتواند انگیزه

افزایش قدرت در انسان را توصیف کند، از واژه «حیوان سلطه‌جو» (Animus Dominandi) بهره می‌گیرد (Morgenthau, 1965:192). آرزوی دستیابی به قدرت و اعمال سلطه نه تنها باهدف سود بردن از این موقعیت است، بلکه از طرف دیگر هدف از آن تأمین و حفظ امنیت سیاسی و آزادی خود از سلطه دیگران نیز هست و این دیدگاه منجر به افزایش حداکثری قدرت و کاربرد آن در جهت پیشبرد مقاصد دولت‌ها است. با این وصف، سیاست عبارت از تلاش برای اعمال، پیشینه‌سازی و نمایش قدرت است. هرچند مفهوم قدرت محور اصلی توجه اکثر واقع‌گرایان است، اما در نحله‌های جدیدتر مثل نواقع‌گرایی، کانون تمرکز به جای هدف بودن قدرت به امنیت تغییر می‌کند. والتز در این رابطه معتقد است که مهم‌ترین موضوع موردعلاقه دولت‌ها امنیت و بقا است و قدرت می‌تواند امنیت و بقای دولت را تضمین کند؛ در غیر این صورت، اصالت ندارد (Waltz, 2010:17). قدرت با وعده پاداش، تنبیه یا عوامل بازدارنده به اجرا درمی‌آید. علاوه بر این، مهم‌ترین منبع قدرت دولت‌ها، نیروی نظامی و تعداد لشکریان و تسلیحات نظامی است.

توجه به شاهان قدرتمند و باشکوه از ویژگی‌های عمده شاهنامه است. فردوسی با توجه به اهمیتی که به قدرت نظامی می‌دهد، از طرفی به برجسته‌سازی شخصیت و الگوسازی از قهرمانان و دولتمردان بزرگ و قدرتمند نظیر رستم، گودرز، گیو یا شاهزادگانی مثل طوس، گسته‌م، فربرز و اسفندیار می‌پردازد؛ از طرف دیگر، نحوه حکومت کاووس را در زمینه‌های حکومت‌داری بیان می‌کند و نشان می‌دهد که شاهانی مانند کاووس که از صلاحیت سیاسی و نظامی کافی برخوردار نیستند، جز ناامنی، فاجعه و نابودی برای مملکتشان ارمغانی به همراه ندارند. جایی که سهراب کاووس را متهم به عدم صلاحیت نظامی و ضعف قدرت می‌کند، می‌گوید:

چرا کرده‌ای نام کاووس کی
که در جنگ شیران نلداری تو پی
(فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۲۴۰)

در داستان خاقان چین، تشویق و تحریک به قدرت و پیروزی چنین آمده است:
بدین زور و این برز و بالای تو سر تخت ایران سزد جای تو
(همان: ۴۸۲)

یکی از موارد اعمال قدرت در نظریه رئالیسم، دادن وعده پاداش جهت نیل به مطلوب دولتمردان است. در شاهنامه نیز به این مورد به ظرافت در جای‌جای آن اشاره شده است؛ به‌عنوان نمونه، می‌توان به وعده دامادی گشتاسب به سپاهیان‌ش برای خون‌خواهی زیر

اشاره کرد، همین‌طور وعده فرمانروایی افراسیاب به پیلسم و اعطای پاداش کیخسرو به گیو و بیژن از این جمله است. از سوی دیگر، یکی از راه‌های اعمال قدرت به کارگیری نیروی قهریه و استفاده از تنبیه و جریمه است. در دیدگاه واقع‌گرایی گاهی به هویج و چماق اشاره می‌شود، به این معنی که هم پاداش و هم کاربرد زور لازم است. در این رابطه به ماجرای تنبیه کردن سربازان خاطی در جنگ توسط بهرام اشاره می‌کند (همان: ۱۳۴۶).

گاهی تنبیه به دلیل انجام‌نگرفتن مسئولیت‌های محوله است که در داستان گرفتن فرماندهی از سیاوش و سپردن این مقام به طوس توسط کیکاووس می‌توان اشاره کرد. در جای دیگر، از داستان رستم و اسفندیار، به معمای امنیت واقع‌گرایی سیاسی اشاره می‌شود؛ چراکه رستم اساس حکومت را در امنیت و بقای آن می‌بیند و افزایش قدرت و جاه‌طلبی را بر هم زنده‌تبات می‌داند:

بدو گفت کای رنج‌دیده پسر ز گیتی چه جوید دل تاجور
مگر گنج و فرمان و رای و سپاه تو داری بر این بر فزونی مخواه
یکی تاج دارد پدر بر پسر تو داری دگر لشکر و بوم و بر
چو او بگذرد تاج و تختش تو راست بزرگی و شاهی و بختش تو راست
(همان، ج ۲: ۸۴۰)

فردوسی، فراتر از واقع‌گرایان سیاسی که فقط به عنصر زور و اجبار فیزیکی (قدرت) تأکید می‌کنند، همانند نولیبرال‌ها به عنصر معنوی قدرت (قدرت نرم) که از آن به فرّه ایزدی یاد می‌کند، اعتقاد دارد. در داستان رستم و اسفندیار در نیایش رستم چنین آمده است:

همی گفت کای پاک دادار هور فزاینده دانش و فرّ و زور
(همان: ۸۸۰)

جمشید از سلاطین نامی شاهنامه، خود را صاحب قدرت مادی و فرّه ایزدی می‌داند (همان: ۲۰). بر این اساس، فردوسی کارکرد مفهوم قدرت را با مقوله‌ای به نام فرّه ایزدی (که شاید معادل قدرت نرم باشد) بهترین حالت زمامداری تلقی می‌کند (فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۱۴۶). در جای دیگر از داستان منوچهر، حکیم توس منبع قدرت را نه همچون واقع‌گرایان در سخت‌افزارها و یا پذیرش مردم، بلکه تأیید الهی معرفی می‌کند (همان: ۶۸). در داستان طهمورث که پادشاهی قدرتمند بود، با در پیش گرفتن طریق نیکی، لیاقت دریافت فرّه ایزدی را پیدا کرد و توانست بر اهریمن پیروز شود:

همه راه نیکی نمودی به شاه همه راستی خواستی پایگاه

چنان شاه پالوده گشت از بدی . که تایید از او فرّۀ ایزدی
(همان: ۱۹)

۳-۲-۲. عقلانیت و خردورزی

در واقع گرایبی سیاسی مبنای عمل و انتخاب بازیگران، عقلانیت و محاسبه سود و زیان است. با مفهوم عقلانیت است که انسان‌ها به دنبال بیشینه کردن منافع خود و جلوگیری از وارد شدن خسارت به منابعشان هستند. از منظر واقع‌گرایان، «خرد سیاسی» که لازمه عقلانیت است، دربرگیرنده دوراندیشی، مدارا، تصمیم‌گیری و شجاعت دولتمردان است که می‌تواند تضمین‌کننده پیروزی و موفقیت آن‌ها در جنگ‌ها باشد (Kissinger, 2014: 711). به اعتقاد فردوسی، «خردورزی و رای» برای شاه و ملت از جمله ملزومات است، لذا هیچ‌کسی از آموزش و کسب دانش و هنر و راه و روش بخردانه معاف نیست، حتی اگر از طبقه درباریان و نخبگان باشد، یک وظیفه حاکم نیز آموزش روش بخردانه زندگی به مردم است. در این رابطه به پندی که اردشیر بابکان به برادر خود می‌دهد، اشاره می‌کند:

دگر آن‌که دانش مگیرید خوار	اگر زیر دستید، اگر شهریار
زمانی می‌سای از آموختن	اگر جان همی‌خواهی افروختن
	(فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۲: ۱۰۲۶)
به باید خرد شاه را ناگزیر	هم آموزش مرد برنا و پیر
	(همان: ۱۰۶۰)

شاید بتوان گفت که نخستین دغدغه فردوسی، جایگاه دانش و معرفت در جامعه و تصمیم‌سازی کشور است که آن را میزانی برای رشد و توسعه و در مقابل عقب‌ماندگی می‌داند؛ از این رو، علاوه بر نکوهش از جهل و نادانی، توانمندی، دانش و آگاهی را ثروت بزرگی دانسته است. به بیان دیگر، هیچ اندیشمندی همچون فردوسی به «خرد» ارزش و بها نداده است. خرد شالوده اصلی تفکر و اندیشه فردوسی است که از او حکیمی خردگرا و طرفدار عقلانیت ساخته است. نکته جالب توجه این است که گاهی قهرمانان شاهنامه به مصاف خطر و مرگ رفته، ولی همین رفتار مبتنی بر عنصر خردگرایی، تأکید به دستیابی به پیروزی بوده است (فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۸).

در ستایش منوچهر که از قدرت مادی و خردورزی و ضرورت اتخاذ تصمیم عقلانی و مشورت با بخردان در سیاست‌ها برخوردار بود، چنین می‌نویسد:

دل بخردان داشت و مغز ردان   دو کتف یلان و هش موبدان (همان: ۸۶)

چو برخاست از خواب با موبدان یکی انجمن کرد با بخردان (همان: ۹۸)

به باور فردوسی زمانی که شهریار تصمیم غیرعقلانی می‌گیرد، فرّه ایزدی از او دور می‌شود، این مفهوم با هزینه‌های تصمیم غیرعقلانی در رئالیسم نزدیک است. زمانی که از نوذر به دلیل خروج از طریق خردورزی و عقلانیت به سام دلیر شکایت می‌برند:

بگردد همی از ره بخردی از او دور شد فرّه ایزدی (همان: ۱۲۹)

۴-۲-۲. جنگ

درواقع‌گرایی سیاسی، سرشت آدمی و نهاد بدگوهر و ترس از وجود فضای آناشری زمینه‌ساز وقوع و تداوم جنگ می‌شود. علاوه بر این‌ها رقابت، ترس و کسب اعتبار باعث تداوم و تشدید خصومت می‌شود. رقابت برای کسب منفعت، ترس برای کسب امنیت، اعتبار برای کسب شهرت، انسان را مجبور به شروع جنگ می‌کند. حتی درجایی که فرد به دنبال کسب سود نیست، ترس از دیگران به جنگ تدافعی منتهی می‌شود، زیرا «هیچ راهی برای هیچ‌کس وجود ندارد که خود را به آن حد معقولی که پیش‌بینی می‌کند، در امنیت نگه دارد» و تمنای هر انسان به این که فرد هم ترازش باید به همان قدری که او به وی ارزش می‌نهد، برایش ارزش قائل شود، به منازعه بر سر شهرت می‌انجامد (برچیل، ۱۳۹۱: ۵۵)؛ بنابراین، انسان دمدمی مزاج و شرور در وضعیتی قرار می‌گیرد که «جنگ» نامیده می‌شود و چنین جنگی، جنگ همه علیه همه است. هر چند جنگ، پایدار و مستمر نیست، ولی بروز هرگونه اختلافی ممکن است به سرعت به خشونت تبدیل شود؛ در نتیجه، کوشش انسان برای جلوگیری از این وضعیت، کارگر نمی‌افتد و زندگی انسان از هم گسیخته، فقیرانه، ناخوشایند، حیوانی و کوتاه است. تنها راهی که می‌تواند تعدیل‌کننده این وضعیت و یا رهنمونی به سوی صلح باشد، به کارگیری خرد است که می‌تواند اصول مناسبی را برای رسیدن به صلح پیشنهاد دهد (همان: ۵۶). اگرچه جنگ مفهوم اساسی و عنصر اصلی قدرت‌طلبی در میان نوع انسان و کنش دولت‌هاست، اما فرید زکریا براین باور است که دولت‌ها در صورتی که از لحاظ اقتصادی به ثروت‌های قابل توجه دست یابند، به تجهیز ارتش و ماجراجویی خارج از مرزهای خود به جهت افزایش نفوذ بین‌المللی و قلمرو گسترتری روی می‌آورند (Zakaria, 1998:3)؛ بنابراین، در شرایط بی‌اعتمادی و تمایل به تجاوزگری بازیگران و دولت‌ها، میثاق‌ها به‌طور کامل بر اساس شمشیر و حق با غلبه مشخص می‌شود. در نگاه حکیم توس، نیز جنگ اصلی‌ترین کنش بازیگران و قهرمانان شاهنامه است و عاملی که باعث پیروزی و ظفر در این جنگ می‌شود، خرد، فرّه و گوهرانگی است. «جنگ‌های شاهنامه، دربردارنده بزرگ‌ترین درس‌های عزت و شرافت

است، نام نیک، سربلندی، بهشت جویی، نفی نمودن بیداد، دفاع از ناموس و وطن، مرگ باعزت در برابر زندگی با خفت و .... عنوان درس‌های شاهنامه‌اند.» (موسوی، ۱۳۸۷: ۱۷ و محمودی، ۱۳۹۳: ۱۷۳). بررسی اندیشه سیاسی فردوسی ترسیم صحنه‌های رزم، مواضع پهلوانان شاهنامه، نشان‌دهنده نگاه واقع‌گرایانه حکیم توس به ریشه دلایل شکل‌گیری جنگ و تداوم منازعه است. از ویژگی‌های زمانه حیات فردوسی و برداشتی که از تاریخ پرفرازونشیب ایران دارد، جنگ را بخشی از زمانه خود و دلیل مصائب تاریخی و انگیزه‌ای برای نگارش شاهنامه می‌داند:

سراسر زمانه پر از جنگ بود   به جویندگان بر جهان تنگ بود

(فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۱۲)

کجا پادشاهیست بی جنگ نیست   و گر چند روزی زمین تنگ نیست

(همان: ۱۶۱)

در نگاه فردوسی جنگ برای تأمین مقاصد مختلف به کار می‌رود؛ در عصر فریدون جنگ برای مقاصد ایدئولوژیک و مبارزه با اهریمن صورت می‌گرفت و به کشته‌شدگان نیز بشارت بهشت موعود داده می‌شد (همان: ۶۶). در داستان منوچهر مبارزه با تمام قوای رزمی و ساختن نیروی مجهز برای پیروزی در جنگ و نابودی طرف مقابل و نیز جلوگیری کردن از ضربه پاسخ، نکته جالبی است که فردوسی را به واقع‌گرایان نزدیک می‌کند (همان: ۸۵). جنگ از نظر فردوسی، همانند واقع‌گرایان، گاهی بر مبنای به‌دست آوردن افتخار صورت می‌گیرد، چنان‌که مهرباب در وصف زال که از پهلوانان نامی شاهنامه است، چنین می‌گوید:

دل شیر نر دارد و زور پیل   دو دستش به کردار دریای نیل

چو بر گاه باشد در افشان بود   چو در جنگ باشد سر افشان بود

به کین اندرون چون نهنگ بلاست   به زین اندرون تیز چنگ ازدهاست

(همان: ۸۸)

هنوز آن گرامی نداند که جنگ   توان کرد باید گه نام و ننگ

(همان: ۲۲۸)

استفاده از توان رزمی و موانع بازدارنده جنگ نیز از مقولات واقع‌گرایی سیاسی و مورد اشاره فردوسی است. در ماجرای جنگ نوذر و افراسیاب به‌ضرورت انجام جنگ اشاره می‌کند و در ادامه به استفاده از حصار و موانع جنگی به‌منظور جلوگیری از پیشروی دشمن می‌پردازد (همان: ۱۳۷). علاوه بر این، جنگ گاهی از منظر فردوسی اجتناب‌ناپذیر است، هرچند در ظاهر با خرد و دین‌سازگاری نداشته باشد. جنگ منطق خود را دارد و قاموس خود را می‌طلبد و نباید آن را با قاموس اخلاق و دین و خرد در آمیخت و پهلوانان

را از دخالت احساس در جنگ بر حذر می‌دارد؛ بنابراین، راه دلیری و جنگاوری دوری از ترس و عدم فرار از جنگ است (فردوسی، ۱۳۴۴، ج ۱: ۳۶۸). گاهی نیز همانند واقع‌گرایان سیاسی از نگاه فردوسی جنگ بهانه‌ای برای رسیدن به خواسته‌های قدرتمندان است؛ مانند داستان کیقباد که در مذاکره‌ای با پشنگ، جنگ را بهانه انتقام‌جویی و کسب منافع شخصی معرفی می‌کند و می‌داند که حقیقت غیر از این بوده است (فردوسی، ۱۳۹۵، ج ۱: ۱۵۸). درجایی که به کاووس توصیه دوری از جنگ می‌شود، نجنبیدن و صلح‌طلب‌بودن را بهتر از خواری و شکست می‌داند، اینجاست که با واقع‌گرایان در خصوص ضرورت حفظ بقا و پرهیز از جنگ با قدرتمندان یک‌صدا می‌شود:

تورا آشتی بهتر آید ز جنگ جهان را مکن بر دل خویش تنگ
(همان: ۱۸۵)

در مشاجره میان رستم و کاووس که با وساطت پهلوانان به سرانجام می‌رسد، به جلوگیری از نبرد و ضرورت بقا در جنگی که فرجام آن شکست است، اشاره می‌کند؛ به عبارت دیگر، به کارگیری عقلانیت و آینده‌نگری زمانی که می‌دانی طرف جنگ از تو قوی‌تر است، شرط خردمندی است (همان: ۲۳۱).

۳. نتیجه‌گیری

با وجود اینکه می‌توان واقع‌گرایی والتز را در نحله‌های متعدد شناسایی کرد، اما مفهوم محوری در اندیشه سیاسی او، مفاهیم کلیدی نظیر ذات انسان، قدرت، جنگ، ساختار نظام بین‌الملل و عقلانیت است. گرچه برخی از رویکردها تأکید بیشتری بر هر یک از مفاهیم ذکر شده می‌کنند و از آن منظر به تبیین نظری رخدادهای سیاسی می‌پردازند، اما همه در مبانی، وامدار دیدگاه فلسفی او به ماهیت هستی و سرشت انسان و ذات طبیعت هستند. در خصوص اندیشه سیاسی حکیم توس با توجه به شرایط جغرافیایی، اوضاع نامناسب فرهنگ ملی و دینی، حاکمیت ملوک‌الطوایفی و تضعیف روزافزون قدرت و هویت ایرانی در سایه حکومت سلطان محمود غزنوی، بیشترین نگرانی فردوسی از آینده سیاسی کلیت واحدی به نام ایران بوده است. بر همین اساس، در منظومه‌ای بلند داستانی و استعاره‌های اسطوره‌ای و تاریخی به بیان اندیشه سیاسی خود که نزدیک‌ترین قرابت معنایی را با رویکرد فلسفی واقع‌گرایی سیاسی دارد، می‌پردازد. در پژوهش پیش رو نگارندگان به تبیین کاربرد مفاهیم قدرت، جنگ، ساختار نظام بین‌الملل و عقلانیت مطابق دیدگاه فردوسی و کنت والتز پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده این امر است که فردوسی در شاهنامه بسیاری از چارچوب‌های موردنظر والتز وجود دارد و حتی در موردی مثل منبع قدرت که علاوه بر

ابزارهای مادی و سخت‌افزاری، ابزار معنوی قدرت (فره ایزدی) را که در تعبیر امروزی نهادگرایان نو لیبرال نظیر جوزف نای از آن به‌عنوان قدرت نرم یاد می‌شود، مورد امعان نظر داشته است.

کتابنامه

- احمدی، حمید. (۱۳۸۸). «ساختارگرایی در نظریه روابط بین‌الملل از والرشتاین تا والتز». *مجله سیاست*. شماره ۲۳، صص ۱۱۳-۱۳۸.
- باردن، لورنس. (۱۳۷۳). *تحلیل محتوا*. ترجمه ملیحه یمینی سرخابی و محمد آشتیانی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- برچیل، اسکات و همکاران. (۱۳۹۱). *نظریه‌های روابط بین‌الملل*. ترجمه حمیرا مشیرزاده و روح‌الله طالبی. تهران: نشر میزان.
- تقی زاده، سید حسن. (۱۳۷۳). «زندگی و آثار فردوسی». در *سرگذشت فردوسی*. به کوشش ناصر حریری. بابل: نشر آویشن، صص ۴۳-۵۲.
- دویچ، کارل و دیگران. (۱۳۷۵). *نظریه‌های روابط بین‌الملل*. ترجمه وحید بزرگی. جلد اول. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- دوئرتی، جیمز. فالتزگراف، رابرت. (۱۳۸۸). *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*. ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب. تهران: نشر قومس.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۸۱). «تحول نظریه‌های منازعه و همکاری در روابط بین‌الملل». *پژوهش حقوق و سیاست*، شماره ۸، صص ۷۳-۱۱۶.
- فردوسی طوسی، ابوالقاسم. (۱۳۴۴). *شاهنامه فردوسی*. به کوشش محمد دبیر سیاقی. چاپ دوم، جلد اول، تهران: انتشارات مؤسسه مطبوعات علمی.
- فردوسی طوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۵). *شاهنامه فردوسی* (بر اساس نسخه مسکو). جلد اول. تهران: نشر آتینا، چاپ سوم.
- فردوسی طوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۵). *شاهنامه فردوسی* (بر اساس نسخه مسکو). جلد دوم، تهران: نشر آتینا، چاپ سوم.
- قوام، عبدالعلی. (۱۳۸۴). *روابط بین‌الملل نظریه‌ها و رویکردها*. تهران: انتشارات سمت.
- محمودی، خیرالله و کرمی، آزاده. (۱۳۹۳). «روانشناسی جنگ در شاهنامه». *مجله شعر پژوهی*. سال ششم، شماره ۴، صص ۱۷۱-۱۹۲.
- مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۶). *تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل*. چاپ سوم تهران: سمت.
- منشادی، مرتضی. (۱۳۸۹). «پیوند اسطوره و سیاست در شاهنامه، تلاشی برای بازتولید هویت ملی ایرانیان». *فصلنامه مطالعات ملی*. سال یازدهم، شماره اول، صص ۳۷-۵۶.

- موسوی، کاظم. (۱۳۸۷). **آیین جنگ در شاهنامه فردوسی**. تهران: زائر آستان مقدس.
- مینوی، مجتبی (۱۳۷۳). «فردوسی طوسی». در **سرگذشت فردوسی** به کوشش ناصر حریری. صص ۱۴۳-۱۵۸. بابل: نشر آویشن.
- یزدانی، عنایت‌الله و تویسرکانی، مجتبی. (۱۳۸۶). «سازمان همکاری شانگهای و روند چندجانبه‌گرایی در نظام بین‌الملل». **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**. شماره ۵۷، صص ۲۹-۷۰.
- یزدانی، عنایت‌الله و طالعی حور، رهبر و بهرامی، رستم. (۱۳۹۶). «نقش روسیه و چین در گذار نظام بین‌الملل از تک‌قطبی به چندقطبی». **فصلنامه مطالعات سیاسی**. تابستان، شماره ۳۶، صص ۶۵-۹۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی